
پژوهشی در نظم قرآن

مبانی تاریخی و مسائل علم تناسب
تحلیل علل پراکنده‌نمایی و عدم تفکیک موضوعی در قرآن

دکتر عبدالهادی صفی‌زاده

انتشارات سخن

سرشناسه	فقهی زاده، الهادی، ۱۳۴۰
عنوان و نام پدیدآور	پژوهشی در نظم قرآن: سبب تاریخی و مسائل علم تناسب تحلیل قرآن پراکنده نمایی و عدم تفکیک موضوعی در قرآن الهادی، فقهی زاده؛
وضعیت ویراست	[ویراست ۲].
مشخصات نشر	تهران: سخن، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۴۰۰ ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۳۷۲-۷۰۶-۲
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه: ۳۸۷-۳۸۵
عنوان دیگر	مبانی تاریخی و مسائل علم تناسب تحلیل علل پراکنده نمایی و عدم تفکیک موضوعی در قرآن.
موضوع	قرآن - طبقات آیات
موضوع	قرآن - بررسی و شناخت
موضوع	قرآن - تحقیق
رده بندی کنگره	۱۳۹۳: ۴۰۷/۴۰۷ BP۷۲۲/۴
رده بندی دیویی	۲۹۷/۱۵
شماره کتابشناسی ملی	۳۵۸۱۹۲۹

انتشارات سخن
خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه
خیابان وحید نظری شماره ۴۸
فکس ۶۶۴۰۵۰۶۲
www.sokhanpub.com
Email: info@sokhanpub.com

پژوهش در نظم قرآن

مبانی تاریخی مسائل علم تناسب
تحلیل علل پراکنده‌نمایی و عدد هکات در قرآن

نوشته

عبدالهادی فقهی‌زاده

با مقدمه

حجة الاسلام و المسلمین استاد محمدعلی مهدوی

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: مهارت

چاپ اول: ۱۳۹۳

تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۷۲-۷۰۶-۲

تلفن تماس برای تحویل کتاب در منزل و محل کار

۶۶۹۵۳۸۰۵ ، ۶۶۹۵۳۸۰۴

فهرست مطالب

۱۵	مقدمه حجة الاسلام والمسلمین استاد محمدعلی مهدوی راد
۲۱	مقدمه رالف بر ویراست دوم
۲۴	چکیده
۲۷	مقدمه علمی
۲۹	الف- کلیات
۳۰	ب- تعریف مسأله
۳۱	ج- فرضیات
۳۱	د- اهداف
۳۲	ه- پیشینه
۳۷	و- روش پژوهش
۳۹	جمع قرآن و توقیفی یا اجتهادی بودن ترتیب آیات و سوره‌ها
	بخش اول: جمع قرآن در زمان پیامبر اکرم(ص)

۴۵ مفهوم جمع

۵۰ دلایل جمع قرآن در زمان پیامبر اکرم (ص)

۵۱ تفهیم و اهتمام ویژه پیامبر اکرم (ص) و صحابه به قرآن

۶۰ ب - تشخیص سوره‌های قرآن در عصر نزول

۶۸ ج - ادب و سبک قرآن

۷۲ د - وجود "مطالع" زمان پیامبر اکرم (ص)

۷۵ ملاحظه

بخش دوم: جمع قرآن در زمان خلفا

۸۱ تمهید

۸۲ مصحف امام علی (ع)

۸۴ جمع قرآن در زمان ابوبکر و عمر

۹۰ جمع قرآن در زمان عثمان

بخش سوم: توقیفی بودن ترتیب آیات

۱۰۱ تمهید

۱۰۳	کیفیت نزول سوره‌ها
۱۰۷	دلایل توقیفی بودن ترتیب آیات
۱۰۷	الف - دلایل تاریخی - روایی:
۱۰۹	ب - علت قرآن بر تألیف الهی آن
۱۱۵	دو شبهه درباره اجتهادی بودن ترتیب آیات
	بخش چهارم: اجتهادی بودن ترتیب سوره‌ها
۱۲۳	تمهید
۱۲۳	دلایل قائلان به توقیفی بودن ترتیب سوره‌ها
۱۳۶	دلایل قائلان به تفصیل در ترتیب سوره‌ها
۱۴۰	دلایل اجتهادی بودن ترتیب سوره‌ها
	فصل دوم: تناسب آیات و سوره‌ها
	بخش اول: چیستی تناسب
۱۴۹	تمهید
۱۵۱	چند دیدگاه درباره تناسب

- ۱۵۸ دلایل ضرورت پرداختن به علم تناسب
- ۱۶۲ فواید علم تناسب
- ۱۶۲ استیابیی به لطایفی در تفسیر آیات
- ۱۶۴ تأکید بر اعجاز قرآن
- بخش دوم: تناسب آیات
- ۱۶۹ تمهید
- ۱۷۰ انواع مناسبت‌ها
- ۱۷۱ مناسبت‌های آشکار
- ۱۷۴ مناسبت‌های پنهان
- ۱۷۶ ۱. تنظیر
- ۱۷۸ ۲. تضاد
- ۱۷۹ ۳. استطراد
- ۱۸۱ ۴. حسن تخلص
- ۱۸۵ برخی دیگر از انواع مناسبت‌ها

- ۱۹۱ آیات مشکل در حوزه ارتباط و تناسب
- ۱۹۳ آیات مورد بحث
- ۱۹۶ آیات ۱۹-۱۸ از سورة قیامت
- ۲۰۳ آیات ۱، ۳ و ۶۷ از سورة مائده
- ۲۰۷ آیه یکم از سورة مائده
- ۲۰۹ آیه سوم از سورة مائده (آیه مال دین)
- ۲۱۲ آیه شصت و هفتم از سورة مائده (آیه تبلیغ)
- ۲۱۷ آیه سی و سوم از سورة احزاب: (آیه تفرقه)
- ۲۲۰ سیاق آیه تطهیر:
- ۲۲۶ معترضه بودن «إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ ...»
- بخش سوم: فهم صحیح قرآن با توجه به سیاق و ارتباط آیات
- ۲۱ تمهید
- ۲۳۳ مفهوم «سیاق» و پیشینه توجه به آن
- ۲۳۶ نمونه‌هایی از فهم صحیح قرآن با توجه به سیاق

آیه یازدهم از سوره رعد: (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بَقِيَهُ حَتَّى يَغْيُرُوا مَا بَأْتَنَفْسِهِمْ) ۲۳۶

آیه چهل و دوم از سوره مائده: (سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِسُخْتِ) ۲۴۲

آیه بیست و نهم از سوره انفال: (إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَاناً) ۲۴۴

آیه سی و نهم از سوره نجم: (وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) ۲۴۵

آیه نود و یکم از سوره انعام: (تَجْعَلُونَهُ قَرَاتِيسَ تُبْدُونَهَا) ۲۴۶

بعی چهارم: تناسب سوره‌ها

تمهید ۲۵۳

الف. ارتباط فرجام هر سوره با آغاز سوره بعد از خود ۲۵۷

ب - ارتباط مضمونی میان سوره‌های پی‌درپی ۲۶۴

فصل سوم: پراکنده‌نمایی قرآن و عدم تفکیک موضوعی

بخش اول: علل پراکنده‌نمایی قرآن

تمهید ۲۸۳

۱. روش مزجی در بیان قرآن ۲۹۱

۲. نادیده گرفتن حذف‌ها و ایصال‌ها در جمله‌بندی‌های قرآن ۲۹۵

۳۰۲ ۳. نزول تدریجی آیات و سوره‌ها

۳۰۶ ۴. ترجمه‌های لفظ به لفظ

۳۰۷ ۵. دلالتی شدن مطالب تفسیری

۳۰۹ ۶. نقل از زمینه‌ها و اسباب نزول

بخش دوم: علل عدم تفکیک موضوعی در قرآن

۳۱۷ تمهید

۱. پرداختن قرآن به جنبه‌های گوناگون متناسب با خصوصیات سوره‌ها ۳۱۷

۳۲۲ ۲. ایجاد زمینه دستیابی سریع‌تر و آسان‌تر به مطالب بیشتر

۳۲۴ ۳. اقتضای نزول تدریجی آیات و سوره‌های قرآن

۳۲۸ ۴. تعامل اصلاح‌گرایان قرآن با افکار و عادات معاصر و نزول قرآن

۳۴۱ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

فهرست‌ها

۳۴۹ فهرست آیات

۳۶۷ فهرست روایات

۳۷۳

فهرست اعلام

۳۸۱

فهرست منابع و مآخذ

www.ketab.ir

مقدمه حجة الاسلام و المسلمین استاد محمدعلی مهدوی راد

همان متفکران و محققان در درازنای تاریخ اسلامی درباره قرآن و معارف والا، با روان قلم زده‌اند. برآیند کوشش‌ها و کوشش‌های جستجوگران معرفت‌رانی در مجموعه میراث مکتوب تمدن اسلامی از شکوه و جلوه ویژه برخوردار است. از جمله پژوهش‌ها و نگاشته‌های بسیار در آستانه قرآن، آثار از جمله و کتاب‌های سودمندی است که با عنوان "علوم قرآنی" شهره‌اند. نگاشته‌های مرتبط با علوم قرآنی از همان روزگاران سخت، ابتدا در قالب نقل و روایات مرتبط با قرآن چهره بست و پس از آن در نگاشته‌های مفرد و سپس در مجموعه‌های کلان (بنگرید به: سیر نگارش‌های علوم قرآنی، محمدعلی مهدوی راد) کنونی است از سیر تطور نگاشته‌های علوم قرآنی از آغاز تا قرن چهاردهم). بحث در علوم قرآنی مباحث کلی مرتبط با قرآن را رقم می‌زنند و درباره قرآن سخن می‌گویند و وجهی از وجوه قرآن را تبیین می‌کنند یا به پرسش‌هایی مرتبط با قرآن پاسخ می‌گویند. (همان، ۴) تناسب آیات و سوره‌ها از جمله شورانگیزترین و دلپذیرترین مباحث علوم قرآنی است. "پیوند ارگانیک و استوار جمله‌ها در

آیه‌ها و آیه‌ها در سوره‌ها" از کهن‌ترین روزگاران از جمله دل‌مشغولی‌های مهم مفسران بوده است. فخرالدین رازی با توجه و تأکید به اینکه "تناسب" در آیات الهی بسیار مهم است و بیشترین زیبایی‌ها و ازجملگی‌ها و حقایق بلند آموزه‌های قرآنی در پسِ پشتِ این موضوع نهفته است که اگر مفسر به کشف و گزارش آن چیره گردد دانسته خواهد آمد که آنجا بدین نمط از حقایق ژرف و ناپیدا کرانه بدان دست‌یافتنی است با ابزار و روشی که می‌توان بدان دست یافت. باری، او تصریح می‌کند که پیش‌تر از او کسی ندیده و ثبت و الا دست نیافته است (ج ۱۳۷/۷)؛ اما بی‌درنگ استدراک کرده و ریسش را به مراد پیشینیان ما از "نظم" همین بوده است، که واقعاً نیز چنین شده است البته نه با "گستره‌ای" که در تناسب سخن می‌رود. موضوع "تناسب" به یاد آن در پژوهش‌های قرن چهاردهم حضوری جدی یافت و بسیاری از محققان و قرآن‌پژوهان که در "علوم قرآنی" آثاری رقم زده‌اند از جمله به تناسب آیات و سوره‌ها پرداخته‌اند و برخی دیگر آثار مستقل و مفرد دربارهٔ آن به نام داده‌اند. پیوند دقیق معنایی در جملات آیات، آموزه بلند و والایی است که مفسران از دیرباز بدان پرداخته‌اند و گاه بر این حقیقت تأکید کرده‌اند که گاه جملات آیه "تعلیلی" است بر پایان و دیگرگاه پایان آیات بر جملات و

بدنه آیه. [برای نمونه] یکی بنگرید:

(كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)

(بقره/۱۸۳)

این آیه نشانگر آن است که "روزه" عامل و پدیدآورنده "تقوی" است. به راستی اگر بخواهیم بدانیم چگونه که آموزه‌های قرآنی و نبوی و ولوی می‌آموزاند و ابعاد "روزه" را می‌زند که "صائم" از هر گونه "گناه" مرزشکنی، عصیان خود را تکمیل دهد و این "امساک" تأکید کند و استوار بماند، حالتی در او پدید می‌آید که در برابر هجوم تیرهای سهمگین شیطان خویشتن‌بانی کند و استوارگام در مسیری هدایت گام بردارد که این حالت همان "تقوی" است که در بیان امیر مومنان و شترابی بدیل و والای قرآن از آن به "سیر"، "دژ" و ... تعبیر شده است. (نهج البلاغه، خطبه ۲۳۳ و نیز خطبه ۱۵۶ و ۱۵۷ و به بحث بسیار دقیق و سوزناک استاد شهید مرتضی مطهری در سیری در نهج البلاغه، مجموعه آثار/ ج ۱۶/ ص ۵۰۴) بعد از این در آیتی دیگر از آیات الهی می‌خوانیم:

(لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ خَمْدٍ)

(فصلت/۴۲)

عالمان در دیرینه‌ترین روزگاران تا کنون بر "عدم تحریف قرآن کریم" از جمله به این آیت الهی استناد کرده‌اند، علامه طباطبایی (ره) به درستی با تحلیل و تفسیر واژه‌های پایانی آیه؛ "حکیم" و "حمید" استدلال کرده‌اند که دلیل آیه تعلیلی است بر متن آیه که نشان‌گر ناچیرگی بطلان بر آیات الهی است (المیزان، ج ۱۷/۳۹۹-۳۹۸) در سوره‌ها نیز چنین است؛ آیات یا آیه آغازین سوره در سوند دقیق با آیات و آیه فرجامین سوره است، مفسرانی بزرگ هوشمندانه با رجوع به این حقیقت، حقایق بلند و آموزه‌های ارجمندی را از لایه‌های غور زرين سوره‌های قرآنی برکشیده و عرضه کرده‌اند؛ بنگرید به تحلیل آیت علامه طباطبایی در اثبات این حقیقت والا که مصداق (. . . وَ مَنْ عِنْدَهُ عَلَمٌ بِكِتَابٍ) (رعد/۴۳) علی (ع) است و نه جز او با همین شیوه (المیزان، ج ۱۱/۱۸۷) و به نظر می‌رسد که در تفسیر استوار و عمیق استاد محمدتقی شریعتی از همین آیه الهی شامل رسالت، مجموعه آثار استاد محمدتقی شریعتی، ج ۵/۴۲۷ به بعد) اکنون بی‌فروغ که جاری و چونی، بنیاد و گستره "تناسب" از جمله مستند است بر جمع آیات و اثبات "توقیفی" بودن و "وحيانی" بودن چينش آیات در سوره‌ها و سوره در قرآن کریم. آنچه پیش رو داریم اثری ارجمند و تلاشی است سودمند و پژوهشی است گرانقدر درباره "تناسب" به خامه همکار ارجمند، همراه و همدل پاکیزه‌خوی و دوست عزیزم استاد دکتر عبدالهادی فقهی‌زاده

قرآن پژوه سختکوش و شیفته و شیدای معارف آفتابگون قرآن و آموزه‌های خورشیدوش معصومان: مؤلف، کتاب را در سه فصل و هر فصلی را در چند بخش رقم زده‌اند. در بخش آغازین به درستی به بحث جمع قرآن پرداخته و در ضمن آن از جمع در زمان رسول الله (ص) و خلفا سخن گفته‌اند. در ادامه آن کوشیده‌اند تا نظریه "توقیفی بودن ترتیب آیه‌ها در سوره‌ها" را مسترد نمایند و به شبهه‌های اجتهادی بودن ترتیب آیات پاسخ بگویند. پایان بخش این فصل سخن از چگونگی چینش سوره‌ها در قرآن کریم و ترتیب سوره‌هاست که موضوعی است مهم و زمینه گفتگوهایی بسیار دارد. فصل دوم، عهده‌ها و تبیین حسی تناسب و ابعاد آن است و فصل سوم گزارش دقیقی از "فهم صحیح آیات در پرتو تناسب آیات" و پیوند و ارتباط معنایی جمله‌ها در آیات و آیه‌ها در سوره‌ها. آقای فقهی‌زاده این اثر ارجمند را به عنوان "ارشناسی ارشد" سامان دادند که به سال ۱۳۷۴ نشر یافت و اکنون با بازنگاری بنیادین و گسترده نشر می‌یابد. مؤلف در تبیین و توضیح و تحقیق و تدوین منابع بسیاری را درنور دیده‌اند و با درنگریستن به مصادر و سرچشمه‌های کهن و تأمل در پژوهش‌هایی نوآیین کوشیده‌اند اثری فاخر و پژوهشی سودمند را به جستجوگران معارف قرآنی عرضه کنند. بحث نظم، تناسب، پیوند معنایی آیات و سور چنان‌که پیش‌تر آوردم موضوعی است ارجمند و

دلپذیر و شایسته پژوهش‌های بسیار که در میراث مکتوب فارسی به شایستگی و گستردگی بدان پرداخته نشده است. امیدوارم نگاشته دقیق و خواندنی آقای دکتر فقهی‌زاده برای جستجوگران معارف قرآنی سودمند باشد و در فضای پژوهش‌های قرآنی، فروغی بیشتر هلد و به فربه‌سازی مطالعات قرآنی و کَشش‌ها و کوشش‌های در آستان کتاب الهی یاری رساند بمنابر فضله.

والله من وراء القصد

محمدعلی مهدوی راد